

SÁNDOR IVÁN

(Meg)érintések (5.)*Hommage à Mészöly Miklós*

Németországi előadókörutaim után sokan érdeklődtek afelől, hogy tapasztalataim alapján miképpen határozzák meg a regény jelenét és jövőjét a piaci hatások, az olvasói divatok. Rocinante útját jócskán elmoszarástítják, de ha a lovasa kitartó, baktat tovább évszázados ösvényein. Igaz, a viláfordulatok, s ennek hatására az epikai formaváltozások hatására a „regény-négy lábú” folyamatosan lovaszt cserél.

*

Több mint egy évtizede írtam először arról, hogy a posztmodern *átmenet* után (fontos irodalmi korszakot-műveket teremtett, vitathatatlan formaelemekkel, nyelvi megoldásokkal gazdagította a regényt), nos, írtam, a kétezres évekkel már a poszt *utáni* szakaszban vagyunk. Erre elnagyoltságában is az *utániség* fogalmát éreztem találónak.

A legfiatalabb kritikuskárdához tartozó Kovács Krisztina írta nemrégiben Bombitz Attila kitűnő könyve kapcsán (*Harmadik félidő – osztrák/magyar történetek*): „*A történetelví, történetet elbeszélő narratíva új formákat és megszólalási alakzatokat keresve, de továbbra is uralja a posztmodern utáni és azutáni magyar szépirodalmi beszédmódot.*”

Mészöly Miklós több mint három évtizede, a posztmodern első felbukkanásakor írta: „*Összeesküvés: a valóság új fikcióját megteremteni.*”

Az akkoriban is változó valóság azóta sokszor követhetetlen „összeesküvéseken” ment át. Az utániség *utáni* utániség feltűnően besodorja a regényalkotó elemek arzenáljába a gondolat sejtjeinek regényteremtő szerepét. A változó létvilág sokaknál az új *szellemi felismerésekből* kiindulva konvertálódik epikai szerkezetekbe. Persze Kafka, Camus, Broch, Beckett után miért volna ez újdonság? Az újdonság azonban az, hogy a létformák változó „anyaga” hozzákeresi a szerkezeti-nyelvi váltásokat.

*

A történettudomány hely- és szereptalálásáért folytatott küzdelmében és a filozófia felismerő-rámutató elbizonytalanodása nyomán támadó „üres helyeket” az új valóságba alámerülő regény szellemi felismerő potenciáljával jó eséllyel töltheti be.

Vannak azonban dilemmái ennek az útnak. Mészölyt foglalkoztatta ez is: „*A pusztán logikai felismerés még nem ösztönöz mű-alkotásra... A forma evidenciája, ami egyedül képes rá, hogy végül is a mindenkor kitalálható gondolatot az egyszerűség varázsával, általános érvény-nyel tartósítsa.*”

A mai regény egyik vonulata, magunk is ezt kedveljük, a párhuzamos történetvezetéssel, a múlt-jelen egymásra rétegeztetésével, a nézőpontok váltakoztatásával két korszakkal Mészöly után tenyerében viszi az ő stafétabotját.

*

Földényi F. László nyolc éve írta a *Séta holdfényben* című esszékötetem kapcsán: „...kijelöl egy nyomvonalat, szívósan halad rajta előre, ám amikor elérte célját, akkor sem torpan meg, hanem megy tovább, s immár a célja halad az ő nyomában, ő pedig megy előre az ismeretlenbe.”

Többször is írtam erről. Számomra az esszé valóban *nem* egyszerűen a klasszikus fogalomtár szerinti kísérlet. A regényhez hasonlóan – fogalmi eszközökkel – ugyancsak az ismeretlen felkutatására tör, s ha talált „valamit”, onnan próbál *tovább menni*.

Vajon nem ugyanarra utal már négy évtizeddel ezelőtt Mészöly az *Interjúban?* „*Durván és röviden: addig kell mennünk, amíg falba nem ütközünk. Aztán az ütött résen tovább.*”

*

Tarr Béla Jancsó Miklós 90. születésnapjára írja: nem fogadtad el az értékrendet, amely a filmet a létező világ kiszolgálójának tekinti; szemben álltál azzal az üzleti vagy politikai érdekek által prostituált filmkészítéssel, amely korunkat jellemzi; szembenéztél, leszámoltál a száználmas szervilizmussal; világossá tetted, hogy térden állva soha nem lehet valódi filmet csinálni; a kép méltóságának megteremtésével visszaigazoltad az ember méltóságát.

Spiró György Háty János díjnyertes darabjának köszöntőjében mondja: az igazi író nem ismer sem embert, sem istent, sem közönséget, azt írja, amit írhat; a Teremtést káromolja, a Teremtőt vonja felelősségre azért, amit elkövetett; a gyalázat és a történelem, az igazságtalanság és a megtorolhatatlanság az alapvető témái és ebből nem enged; rossz idők jönnek filmre, tévére, színházra, az egész magyar kultúrát a földbe döngölik azok, akiknek sejtelmük sincs róla, hogy a magyarságnak nincs egyebe; azok a műfajok túlélnek, amelyekhez nem kell más, mint papír és ceruza, meg a megszállott író, aki kellőképpen makacsul hajtogatja a magáét.

Bizony (ám)...

*

Mennyi idő elteltével, miféle klímaváltozások hatására térnek vissza a kicsapó folyók korábbi medrükbe, az elmozduló lineamentumok a rengés előtti állapotukba.

Ha visszatérnek...

A történelem, főképpen tájainkon, könnyebben reaktiválja a korábbiakat.

Gyáni Gábor említi egyik tanulmányában, hogy mit nevez Jan Assmann „hideg emlékezetnek”. E teória szerint, írja Gyáni, a „hideg emlékezés” befagyasztja a történelmet, lévén, hogy makacsul és kétségbeesetten ellenáll a történelmi változások beáradásának, a szakadatlan zajló történések tudomásulvételének. A „hideg emlékezés” alternatívája a „forró emlékezés”, a múlt feldolgozása során a múlt meghaladása is egyúttal.

Tájunkon mindkét emlékeztant felváltja az emlékeztörléssel járó gátlástalan ellenszegülés a múlt meghaladására: vissza 1944 elé. Szobrokban, terekkel, oktatással, mentálisvilággal, a nyugati demokráciák alapértékeinek tagadásával.

A huszadik századi múlt folyamatosan itt van velünk, anélkül, hogy elmúlt volna, szüntelenül itt rejtőzik, írja más helyen Gyáni.

Hozzácsatolandó: már nem is rejtőzik. Avult, ócska nemzetrontó eszmékkel, az egykor volt újraeszesztésével: fertőz.

*

A humanista kultúrakorszak értékvilágának elenyészése már a múlt században is napirenden volt. A huszonegyedik századra felgyorsult. Végérvényes lett.

Mivel jár az, hogy az író a nagy szakadás már innenső partján írja a regényét?

Két példa az újabb helyzet újabb felismeréseire.

A szellemi példa: Ulrich Beck német filozófus azt a világot, amit a szakadáson már *inneninek* nevezünk, *kockázati társadalomnak* kereszteli el. (Tekintsük ezúttal mellékesnek, hogy a történelemben minden társadalom mindenkor magában foglalta a kockázati tényezőket.) Ulrich Beck azt fejti ki, hogy a *jelen* kockázati társadalmunk katasztrófák lehetőségét előlegezi meg. Ezek az újabb viharok, mondja, áttörhetik a demokrácia kereteit és lecsaphatnak a demokratikus intézményekre, betörve az emberek mindennapi életébe *új viszonyokat* alakítanak ki.

Az ezekben az *új viszonyokban* megjelenő helyzetek alakíthatnak olyan epikai változatokat is, amelyek ama „kockázati körülmények” közötti sorsokból formálnak regényvilágot.

Ulrich Beck továbbmegy annál, amit kollégája, Ralph Dahrendorf húsz éve megelőlegezett, amikor azt írta, hogy az európai demokráciák a felismerhetetlenségig megváltoznak. Beck már arról töpreng, hogy a változások nemcsak az intézményi kereteket fenyegetik, hanem a társadalomról, a szellemi életről, a művészetről alkotott fogalmi keretekre is nyomást gyakorolnak. Az irodalmat nem is annyira társadalmi-politikai súlya és ettől elválaszthatatlanul esztétikai egységiségei okán ismerik el, hanem minden korábbinál meghatározóbban szórakoztató, netán csoport-képviselői potenciálja nyomán. A regény a sok felkínált árucikk egyike.

*

Példák az új helyzet írói felismeréseire:

Szegő János írja kisesszéjében (*Időn túl, téren innen*): „*Sebald regényeit olvasva folyamatosan úton lehetünk. Pontosabban, útközben. Otthon az otthontalanságban. Pályaudvarok, bisztrók, kampuszok, üdülők, pubok, könyvtárak, temetők, gettók, kórházak – kultúránk állandó helyszínei. Magányos, kihalt utcák, régi lakcímek, egykor volt életek láthatatlan nyomai...*”

Sebald regényeiben, írja Szegő János, esztétikai tapasztalattá lesz, hogy a történeteknek, amelyekre emlékszünk és amelyeket elfelejtünk, a száma végtelen, és történeteink határai alkotják a világ határait. Közelítés-távolítás: egyszerre. Érzékelhető a történelmi távolság, az áttételesség, ugyanakkor a szövegtár közelségbe hozza a távolit.

A múlt-jelen, az egykori-mai Sebaldnál valóban párhuzamos, teszem hozzá, és ez teremti meg az epikai totalitást.

Bernhard életművéből *Az olasz férfi* című kisprózát húzom ide.

Temetés egy osztrák faluban. Várakozás a ravatal körül. Érkező gyászruhások. Fagyos világ. A beszélő fogad egy olasz vendéget. A koporsó körül a szokásos esetlegességek. Kettő sétára indulnak. Közös témák: üzleti ügyek, vonzódás az olasz kultúrához, helyszíneihez. Erdőszerűre érnek. Őszi jelen. A beszélő minden átmenet nélkül elmondja, hogy a lábuk alatt elásva az egykori háborúban legyilkolt lengyelek tetemei. Kivégzettek. A holttestek így szólnak bele az üzleti ügyekbe, a csevegésbe. A múlt hosszan elnyúló árnyékában lépkednek.

*

Az epikai időtér megformálásának útjait keresve néhány esztendeje a *szokásos idő* és a *szakadék tér* fogalmának bevezetésével „játszottam el”.

Újabbakkal próbálkozom a rohamos változások nyomán: *hektikus idő – örvénylő tér*.

*

Kertész Imre *Mentés másként* című Napló-könyvének bemutatója a Petőfi Irodalmi Múzeumban Selyem Zsuzsával és Dávidházi Péterrel.

Megemlítem, hogy milyen kisszerűek az indulatos támadások Kertész éles nemzetkritikájáért. Felolvasok két példát arról, hogy a közép-európai író mi mindent enged meg magának, hogy segítse nemzete ráébredését a saját történelmére, szorgalmazza a múlttal való önszembeszemlét, aminek hiánya a jelen kudarcainak is a forrása.

Gombrowicz írja: „*Ahogy visszanyertük szabadságunkat, szembe találtuk magunkat a lét nagy kérdéseivel. Ahhoz, hogy igazán létezzünk, át kell alakítanunk magunkat. De ez az átforgatás meghaladta az erőnket, a szabadságunk látszólagos volt, magában a nemzet struktúrájában rejtett a hazugság és az erőszak, minden kezdeményezésünk gúzsbakötése.*”

Bernhard írja: „*Az állam olyan képződmény, amely szüntelen kudarcra, a nép olyan, amely szakadatlan alávalóságra és gyengeelméjűségre ítéltetett. Osztrákok vagyunk, érzéktelenek vagyunk; az élet iránti galád közömbösségként vagyunk...*”

*

Az első világháború idején játszódó, mostanában megjelent regényekben Európa valamennyi hadszínterén folyik az öldöklés. Tízmillió halott. A német és a Monarchia-csapatokkal együtt küzdő magyar katonák holttesteit borítják az egykori haditudósításokból, a történelemkönyvekből, mítoszokból azonosítható harctereket.

A *Tengerikavics* című regényemben tizenhat éve leírtam, hogy akkoriban a kiskunhalasi temetőben apai nagyszüleim sírját keresve a város főterén az első világháborús hősi halottak emlékoszlopán felfedeztem egyik apai nagybátyám nevét.

A közel száz év múltán írt regényem melyik oldalán zajló csatában érhetette a halálos lövés?

Györe Balázs a regényt olvasva arról ír levelében, hogy apja nagybátyja is az első világháborúban esett el. Bicskája és zsebórája akkoriban visszakerült a családjához. Most a regényem mellé helyezte ezt a bicskát és zsebórát.

A fikció teremtette regényvilágban jól megfér a közös emlékezet, a hasonlóságok „referencialitása”.

*

A per jóval a születésem előtt jelent meg. Mégis epikai formába tudta transzformálni azt, ami a huszadik századon végigvonult, benne nyolc évtizedem kelepcehelyzeteit is.

Kafka regényének nevezetes *Kilencedik fejezetében* senki nem juthat át a kapun, hogy a Törvényt megismerje. Még az előtt is bezárul a kapu, aki hivatott volna a Törvénnyel való találkozásra.

Fél esztendeje gyűjtöm jegyzeteimet az újabb regénymunkához.

Arra keresnék epikai formát, hogy habár Kafka regénye ugyan „örök”, ám a ma „szakadék utániságában” az *újdonság* az, hogy aki mégis megpróbálna átjutni ama kapun, vagyis, Mészölyvel szólva, elmegy a falig, rést üt rajta és azon igyekszik tovább, már nem találja az elenyészett, eltörölt, talán sosem volt Törvényt. Kafkánál még azért ölik meg Joseph K.-t, mert kereste, a ma regényvilágának alakját már azért, mert ráébred arra, hogy ama Törvény nem is található: *nincs*.

Vissza az induláshoz, Mészöly fragmentumához: megtalálni a forma evidenciáját, ami a gondolatot az egyszerűség varázsával fejezheti ki.